

FOU YUSUF V IBN AHMAD, REI DE GRANADA, L'INFANT COIX DE LES CRÒNIQUES CASTELLANES?

ROSER SALICRÚ I LLUCH
Institució Milà i Fontanals
(CSIC, Barcelona)

SUMARI

1. Estat actual de les investigacions.- 2. L'aportació d'Ibn Asim.- 3. Noves dades arxivístiques de Yusuf V.- 4. La inconsistència del suposat Muhammad X ibn Utman el Coix.- 5. Fou Yusuf ibn Ahmad l'infant Coix de les cròniques? *Nihil obstat*.- 6. Yusuf V ibn Ahmad el Coix, rei de Granada: reordenació de les dades i relectura del període.

Fou Yusuf V ibn Ahmad, rei de Granada, l'infant Coix de les cròniques castelleses?

Aquesta pregunta sembla, d'entrada, del tot fora de lloc. Però la conjunció d'una sèrie de dades disperses del trencament del panorama polític granadí de mitjan segle XV que, seguint la interpretació fins ara considerada com a vàlida, encaixen de manera forçada, la converteix, si

* Aquest article forma part dels estudis realitzats dins del Projecte d'Investigació titulat *La Corona d'Aragó, frontera amb l'Islam. Institucions i societat (segles XIV i XV)* (núm. PB91-0141), aprovat i finançat per la Direcció General d'Investigació Científica i Tècnica (DGICYT) del Ministeri d'Educació i Ciència (MEC). La meua recerca al Departament d'Estudis Medievales de la Institució Milà i Fontanals del CSIC ha estat possible gràcies a una beca pre-doctoral de Formació de Personal Investigador del MEC, i ha comptat també amb l'ajut d'una beca d'investigació del Programa d'Estudis Catalans "Joan Maragall", convocatòria de 1994, patrocinat conjuntament per la Fundació José Ortega i Gasset i la Fundació "la Caixa".

Abreviatures utilitzades: ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó; C. = Cancelleria; MEAH = *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos*; reg. = registre.

més no al meu entendre, en una hipòtesi plausible i fins i tot convincent, a la que caldria donar una resposta afirmativa.

La historiografia ha identificat, tradicionalment, aquest infant Coix de Granada de les cròniques castellanques amb un Muhammad a qui, segons l'estat actual de les investigacions, correspondria el desè lloc en la sèrie dels sultans granadins, mentre que, per altra banda, ha assimilat Yusuf ibn Ahmad, a qui correspon el cinquè lloc en la sèrie dels sultans granadins, amb l'*Aben Ismael* de les cròniques castellanques i de la documentació d'arxiu cristiana.

L'existència d'un Muhammad el Coix s'ha acceptat sempre, pràcticament sense reserves, tot i que el curs de les investigacions hagi anat reduint, paulatinament, les suposades evidències i l'extensió temporal de la seva hipotètica permanència al poder.

Si, de primer, en part a causa de la seva homonímia, s'havia estès el seu regnat fins al període cronològic que ara sabem que correspon al darrer regnat de Muhammad IX, l'Esquerrà¹, sense solució de continuïtat des de la data del seu suposat ascens al poder, a l'inici de 1445, i s'havia confós també amb el que ara s'ha identificat com a Muhammad XI, *el Chiquito -o rei Xic* a les fonts catalano-aragoneses-, enllaçant-lo amb la pujada al poder de Sad, després, davant l'evidència documental i per conciliar totes les dades disponibles, se li han atribuït dos regnats².

En canvi, mentre que les evidències cada cop més difícils de conciliar del regnat de Muhammad el Coix s'han anat reduint, l'existència d'un Yusuf V ibn Ahmad ibn Yusuf II, irrefutable des de la publicació, el 1914, d'un trasllat d'un document àrab del 15 d'agost de 1445 expedit per la seva cancelleria³, ha anat esdevenint progressivament més concreta amb l'apari-

¹En aquests moments considerat de finals de 1447 fins a mitjan 1453; cf. José-Enrique LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, *Revisión de una década de la historia granadina*, "MEAH" XXIX-XXX (1980-1981), pp. 61-90, en especial pp. 68 i 78.

²Vegeu a J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, les dades que actualment es consideren com a vàlides.

³Mariano GASPÀR REMIRO, *Traslado simple de nonbramiento para la alcaydía de Almería puesto por el moro de Granada en 1445*, en *Con motivo del Romancero*, "Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino" IV (1914), pp. 146-148, reedició de "Revista de Libros" II (1914), pp. 8-11; citarem, en endavant, segons la "Revista del Centro de Estudios Históricos".

ció de documentació cristiana d'arxiu⁴ que, al revés d'allò que succeeix amb Muhammad el Coix, ha anat estenent la seva importància.

Per conciliar les contradiccions existents amb l'aparició, el 1914, del sultà Yusuf V (fins aleshores desconegut perquè, aparentment, passava inadvertit per les cròniques cristianes) dins el període cronològic en què s'emmarcava Muhammad el Coix, Seco de Lucena assimilà, no sense reserves i gairebé per eliminació, el Yusuf de nova aparició amb l'*Aben Ismael* de les cròniques⁵ -i actualment també de la documentació d'arxiu cristiana⁶-, sense qüestionar, en cap moment, l'existència d'un Muhammad el Coix; posteriorment, considerà, de manera provisional a causa de les incoherències cronològiques i per exclusió d'altres possibilitats, que aquest Muhammad X el Coix era fill de Muhammad VIII el Petit⁷, i que a ell corresponia la moneda descoberta el 1908 per Gaspar Remiro⁸; finalment, el 1959, després de la publicació per part de Torres Fontes de dos documents de l'Arxiu Municipal de Múrcia que acrediten un Muhammad *Chiquito* el 1451 i 1452⁹ i de la seva identificació amb el fill de Muhammad VIII¹⁰, Seco de Lucena, tot i reconeixent que no existia cap testimoni àrab que acredités Muhammad X el Coix com a monarca granadí, establí, atenent-se a allò que, en teoria, expliquen els cronistes castellans, que era fill de l'infant Utman, germà de Muhammad IX l'Esquerrà, i, per tant, nebot seu¹¹.

⁴Vegeu José HINOJOSA MONTALVO, *Las relaciones entre los reinos de Valencia y Granada durante la primera mitad del siglo XV*, dins *Estudios de Historia de Valencia*, València, 1978, pp. 127 i 140-142, documents 18 i 19; J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 64-65.

⁵Luis SECO DE LUCENA PAREDES, *Una rectificación a la historia de los últimos nasries*, "Al-Andalus" XVII (1952), 153-163.

⁶J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*.

⁷Luis SECO DE LUCENA PAREDES, *Nuevas rectificaciones a la historia de los nasries*, "Al-Andalus" XX (1955), pp. 381-405.

⁸Mariano GASPARD REMIRO, *Una rectificación a la genealogía de los reyes nazaríes de Granada*, 1908.

⁹Juan TORRES FONTES, *Fajardo el Bravo*, Múrcia, 1944 (fins al moment, no ens ha estat possible consultar aquesta obra).

¹⁰Tal i com, *a posteriori*, han refermat les investigacions i les noves dades aportades pel mateix Juan TORRES FONTES, *La intromisión granadina en la vida murciana (1448-1452)*, "Al-Andalus" XXVII (1962), pp. 105-154; per Harold LIVERMORE, *El segundo Rey Chico, Muhammad XI, y la sucesión de la casa de Abu Nasr Sad, 1452-1456*, "Al-Andalus" XXVIII (1963), pp. 331-348; i per J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 70-85.

¹¹Luis SECO DE LUCENA PAREDES, *Más rectificaciones a la historia de los últimos nasries. Un sultán llamado Muhammad "el Chiquito"*, "Al-Andalus" XXIV (1959), pp. 275-295, i en concret, per a l'establiment de la genealogia del Coix, p. 281.

Fins a l'actualitat, s'ha seguit acceptant l'existència de Muhammad el Coix, que era fill d'Utman i que Yusuf V era l'*Aben Ismael* de les cròniques i dels documents castellans.

La troballa, en el curs de l'elaboració de la meua tesi doctoral sobre les relacions entre la Corona d'Aragó i el regne de Granada al llarg de la primera meitat del segle XV (regnats de Ferran d'Antequera i d'Alfons el Magnànim), de noves dades documentals, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i a l'Arxiu del Regne de València, que no concordaven o que posaven en qüestió algunes de les que fins ara han estat comunament acceptades i que m'obligava a revisar-les, i la seva conjunció, amb total acord, amb les dades que recentment s'han donat a conèixer a partir del *Yunnat al-Rida* d'Ibn Asim de Granada, obra àrab de mitjan segle XV que fins fa poc es donava per perduda i que evidencia que Yusuf V i Ismail eren dues persones diferents¹², permet posar en dubte moltes de les hipòtesis fins ara vigents.

1. ESTAT ACTUAL DE LES INVESTIGACIONS¹³.

Des de la publicació de la *Revisión de una década de la historia granadina* per part de López de Coca, considerant sempre que Yusuf V era l'*Aben Ismael* de les cròniques i de la documentació cristiana i l'existència de Muhammad X el Coix ibn Utman ibn Nasr ibn Muhammad V, es creia que Yusuf *Aben Ismael*, senyor d'Almeria des de 1440-1441 segons consta a la documentació valenciana, havia protagonitzat, el 1444, una revolta

¹²Cal esmentar, en primer lloc, la tesi doctoral de Milouda CHAROUI HASNAOUI, *Edición y estudio del Kitab Yunnat al-Rida de Ibn Asim de Granada*, Madrid, Universitat Complutense, 1988, a qui he d'agrair que hagi consentit que usi i citi l'estudi introductor de la seva tesi; Miguel Angel LADERO QUESADA, *Granada. Historia de un país islámico (1232-1571)*, Madrid, 1989 (3a. edició revisada i ampliada), pp. 181-182 i 189, ja se'n feia ressò; en paral·lel, la mateixa obra fou publicada per Salah YARRAR, *Yunnat al-rida fi l-taslim li-ma qadara Allah wa-qada / Abu Yahya Muhammad ibn Asim Al-Garnati*, Amman, 1989. Posteriorment, s'han donat a conèixer algunes de les modificacions introduïdes per l'obra de Ibn Asim a Joaquín VALLVÉ, *Cosas que pasaron en el Reino de Granada hacia 1448*, "Boletín de la Real Academia de la Historia" CLXXXIX (1992), pp. 250-260, i a Milouda CHAROUI HASNAOUI, *Nuevos datos sobre los últimos nassris extraídos de una fuente árabe: Yunnat al-Rida de Ibn Asim*, "Al-Qantara" XIV (1993), pp. 469-477. Vegeu també Luis SECO DE LUCENA PAREDES, *Los Banu Asim intelectuales y políticos granadinos del siglo XV*, "MEAH" II (1953), pp. 5-14.

¹³Vegeu J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, 64-75.

interna contra el seu oncle Muhammad IX, i que Muhammad ibn Utman el Coix havia anat a reprimir-la.

Per aquest motiu, s'havia hagut concloure que, en contra del que es pensava fins aquell moment, Yusuf *Aben Ismael* residí al regne de Granada fins el 1444, i que fou aleshores, davant del fracàs del seu pronunciament contra l'Esquerrà, quan es refugià a Castella, a la cort de Joan II.

Poc després, Muhammad el Coix hauria protagonitzat un cop d'estat contra el seu oncle, l'hauria destituït i empresonat.

Ibrahim ibn Abd al-Barr i el 'partit abencerratge', refugiats a Montefrío, haurien reclamat la presència de l'infant Yusuf *Aben Ismael*, refugiat a Castella, que, amb el suport castellà, hauria estat al front de Granada ja a l'agost de 1445 i, almenys, fins a principis de 1447; des d'aleshores fins a l'octubre de 1447, quan consta que l'Esquerrà ja havia recuperat el tron, Muhammad X el Coix hauria pres de nou el poder expulsant a Yusuf *Aben Ismael* i, poc després, ell mateix hauria estat desplaçat pel seu oncle, l'Esquerrà.

Com a aspirant al tron, al llarg de l'estiu de 1446 Muhammad el Coix hauria conquerit les places de Benzalema i Benamaurel i, al llarg del de 1447, Arenas, Huéscar, Vélez Blanco i Vélez Rubio.

Per una banda, s'ignorava si, un cop recuperades les regnes de Granada per Muhammad IX, Yusuf *Aben Ismael*, que havia de reaparèixer el 1450 amb el recolzament de Castella i encara, més endavant, en època de Sad, s'havia tornat a refugiar a Castella i, per una altra, es constata que, des de mitjan 1447, Muhammad X el Coix havia desaparegut d'escena en circumstàncies desconegudes.

2. L'APORTACIÓ D'IBN ASIM

Però, tal com ja recollí Ladero a la tercera edició de *Granada. Historia de un país islámico*¹⁴, la tesi doctoral de Milouda Charouiti modifica substancialment, seguint l'autor que edita, el relat d'aquests anys.

En primer lloc, segons Ibn Asim, Yusuf V i Abu l-Walid Ismail eren dues persones diferents.

¹⁴M.Á. LADERO, *Granada*, notes de les pp. 181-182 i 189.

Yusuf V s'hauria sublevat directament a Almeria, obligant Muhammad IX a abdicar i a residir a Salobreña. Aleshores, després d'una primera entrada fracassada d'Abu l-Walid Ismail, infant granadí refugiat a Castella, els abencerratges haurien reclamat la seva presència.

Abu l-Walid Ismail hauria intervingut tres vegades a la política granadina. Primer, el 1445; després, el febrer de 1446, apoderant-se de l'Alhambra mentre Yusuf fugia a Almeria, on hauria governat fins al seu assassinat, l'agost del 1447; i, finalment, després d'haver-se tornat a refugiar a Castella, el 1450, alçant-se a Màlaga.

Segons Ibn Asim, Ismail morí el juny d'aquest darrer any i Yusuf V ho hauria fet l'agost del 1447¹⁵.

Això implica que el Yusuf de 1462-1463 no pot ser ni Yusuf V ibn Ahmad ni Abu l-Walid Ismail i, com que la *Yunna* arriba fins a 1450 i Ibn Asim morí el 1453¹⁶, aquest possible Yusuf VI queda, de moment, pendent d'identificació¹⁷.

La *Yunna*, per tant, coincideix amb les fonts cristianes en el fet que Yusuf V fou proclamat el 1445, però demostra que no era Ismail.

Segons les fonts castellanques, Yusuf era fill de l'infant Ahmad ibn Yusuf II, és a dir, nebot col·lateral en segona generació o, de fet, fill d'un cosí germà de Muhammad IX. En canvi, segons Ibn Asim, Yusuf V era nebot directe de l'Esquerrà, perquè era fill de la seva germana Fatima al-Hurra¹⁸.

Ibn Asim afirma que Fàtima, la germana de l'Esquerrà i mare de Yusuf V, tingué un paper important per intentar mantenir la calma a Granada abans de la rebel·lió del seu fill.

Segons el literat granadí, Yusuf, que residia a Granada, tingué tractes amb els enemics del seu oncle i, aleshores, els problemes en les relacions mútues feren que se n'anés a viure a Huétor Vega. Fàtima intentà calmar-lo i proposà al seu germà que nomenés Yusuf alcaid d'Almeria. L'Esquerrà ho acceptà, i això permeté que hi haguessin uns anys de calma. Però les calúmnies dels adversaris de Muhammad IX no cessaren i Yusuf, final-

¹⁵M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, pp. 156-168. M.Á. LADERO, *Granada*, nota de la p. 181.

¹⁶M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, pp. 71, 113 i 168.

¹⁷M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, p. 168. M.Á. LADERO, *Granada*, nota de la p. 189, es pregunta si Yusuf VI podria ser el fill de Sad rehena a Castella des de 1455.

¹⁸M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, p. 156.

ment, reclutà forces contra el seu oncle, encunyà moneda i s'apoderà de tots els ports fronterers i viles del regne.

La rebel·lió de Yusuf tingué lloc a Almeria, que l'Esquerrà assetjà, personalment, durant un mes. Després de diversos episodis militars i de múltiples sublevacions, Muhammad IX acabà abdicant voluntàriament. Amb Yusuf a l'Alhambra i després de la rendició dels partidaris del seu oncle, refugiats a Moclín, Muhammad IX fou conduït presoner a Salobreña i, després, a Almeria¹⁹.

Per un altre costat, segons Ibn Asim Muhammad X fou Muhammad ibn Muhammad VIII ibn Yusuf III ibn Yusuf II, és a dir, un fill de Muhammad VIII el Petit, que aparegué a la vida política granadina el 1447, com a braç dret de Muhammad IX, quan aquest acabava de recuperar el tron. La gran entesa entre tots dos féu que es casés amb Umm al-Fath, filla de l'Esquerrà. La seva intervenció en activitats militars es limità a Jaén i Baena, d'on sortí victoriós i amb molt de botí, i després a Antequera i a Huéscar. Sempre segons Ibn Asim, les seves múltiples victòries haurien obligat els cristians a sol·licitar una treva²⁰.

Finalment, la *Yunna* descobreix que Benamaurel, Benzalema, Arenas, Huéscar i un dels Vélez -no pas tots dos-, conquestes que, a partir de les fonts cristianes, s'atribuïen a Muhammad X el Coix, foren obra de Yusuf V²¹.

3. NOVES DADES ARXIVÍSTIQUES DE YUSUF V.

Basant-se en els documents publicats per Hinojosa, López de Coca ja havia deduït que Yusuf ibn Ahmad era senyor d'Almeria l'agost de 1440 i de 1441²². Però altres documents valencians i catalans l'acrediten ja com a tal (encara que no se'n doni el nom) almenys des de la fi de 1438.

El 12 de novembre de 1438, gràcies a una carta de Joan Mercader, batlle general del regne de València, tenim notficia d'un convers de llinatge

¹⁹M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, pp. 156-161.

²⁰M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, pp. 169-170. Es tracta de la treva de 1452; vegeu J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 76-77, i la bibliografia que s'hi cita a les notes.

²¹M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, pp. 183-186.

²²J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 64-65; cf. J. HINOJOSA, *Las relaciones*, pp. 127 i 140-142, documents 18 i 19.

de negres, anomenat Cilim mentre era musulmà, que havia estat amb anterioritat al servei de *l'infant d'Almeria*²³, i també sabem que, el 1440, l'infant d'Almeria havia enviat un missatger a la reina Maria, lloctinent general d'Alfons el Magnànim²⁴.

Tot això encaixa perfectament amb els esdeveniments narrats per Ibn Asim i els aporta una relativa concreció cronològica, concreció que, aparentment, segons es pot deduir de l'estudi introductori de la tesi de la Dra. Charouiti, és absent de la *Yunna* pel que fa al període almerienc de Yusuf anterior a 1445.

A més, a partir d'una carta que, el desembre de 1443, la reina Maria adreçà a un *Mahomet ben Iuceff, infant de Granada a Almeria*²⁵, podem suposar que Yusuf tenia un fill amb aquest nom.

Finalment, probablement podem reconèixer en *dona Fàtima d'Almeria*, a qui el setembre de 1444 la reina Maria trameté una carta de resposta a una de seva, la mare de Yusuf i germana de Muhammad IX, que, com hem dit, segons Ibn Asim era Fatima al-Hurra²⁶.

Sempre d'acord amb la versió d'Ibn Asim, la documentació catalana també ens permet precisar la data de proclamació de Yusuf V, que fins ara es considerava anterior al 15 d'agost de 1445²⁷, però que ha de ser anterior al 20 de febrer d'aquest mateix any. El 20 de febrer de 1445, la reina Maria s'adreçà a *don Iuce* com a *rey de Granada*, tot contestant-li una carta prèvia seva en què li devia haver comunicat, com permet interpretar el seu contingut, que havia estat entronitzat poc abans. La carta deixa constància, a més, que Yusuf havia sol·licitat a la muller d'Alfons el Magnànim una galera, potser, encara que no necessàriament, amb finalitats militars:

en lo de la galea que nos demandays, al present no la havemos, pero cascún día van e vienen; si, quando n'i haurá alguna, haurá aquí por vós

²³ARV, Batllia, Lletres i Privilegis, 1148, fols. 465 v.-466 r.

²⁴ARV, Mestre Racional, 56, fol. 282 r. Època del 28 d'octubre de 1440. Citat per J. HINOJOSA, *Las relaciones*, p. 99, text corresponent a la nota 2.

²⁵ACA, C., reg. 3190, fol. 28 v. 1443, desembre, 23. València.

²⁶ACA, C., reg. 3190, fol. 140 r. 1444, setembre, 22. València. Vegeu M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, p. 156.

²⁷Cf. M. GASPÀR, *Traslado simple de nonbramiento*.

qui contracte com el patró de la galea, de buena voluntat vos complazemos e daremos orden que la hayas²⁸.

Dos mesos després, el 24 d'abril, en adreçar-li una recomanació en favor del mercader Antoni Sant Mateu, la reina Maria es dirigia de nou a *don Iuceff ben Azmet* com a rei de Granada, però aquest cop especificant, també, que ho era de Màlaga, d'Almeria i de Guadix²⁹.

4. LA INCONSISTÈNCIA DEL SUPOSAT MUHAMMAD X IBN UTMAN EL COIX

Cal recordar, i ho podem fer citant paraules del propi Seco de Lucena, que

Muhammad X *El Cojo* es el único monarca nasri de quien no poseemos más noticias ciertas que las que nos dan los cronistas castellanos, quienes nos cuentan que era sobrino de *El Zurdo*, hijo de un tal Utman (Ozmin, dicen los referidos cronistas) y que en Granada lo apellidaban *El Cojo*. No poseemos ninguna fuente árabe que nos suministre información acerca de este monarca y en consecuencia sólo es lícito concluir que ignoramos su verdadera personalidad y que únicamente sabemos, con relativa certeza, que se llamó Muhammad, que ocupó el X lugar entre los que tuvieron tal nombre y que aparece citado en las crónicas castellanas por el mote de *El Cojo*. Fue proclamado en una fecha que tampoco conocemos con exactitud, pero que podemos situar en los comienzos del año 1445³⁰.

En l'actualitat, podem seguir subscriuint plenament aquestes afirmacions de Seco de Lucena.

²⁸ACA, C., reg. 3195, fol. 7 r. 1445, febrer, 20. València.

²⁹ACA, C., reg. 3193, fol. 45 r. 1445, abril, 24. València. En aquesta ocasió, la reina Maria intitula Yusuf ibn Ahmad *don Iuceff ben Azmet ben Alahulafe Arraxidin* (<*al-Khulafa ar-Raixidun?*). La cancelleria catalano-aragonesa devia extreure aquesta denominació de la carta que li havia enviat el propi Yusuf; hem d'entendre que aquest, com a descendent de Yusuf II, es considerava representant de la branca legítima de la dinastia contraposant-se a l'usurpador Muhammad IX, descendent de Nasr? He d'agrair, aquí, les observacions i suggeriments interpretatius del Dr. Manuel Sánchez Martínez i de Carles Vela i Aulesa.

³⁰Luis SECO DE LUCENA PAREDES, *Muhammad IX sultán de Granada*, Granada, 1978, pp. 205-206 (es tracta d'una obra pòstuma que rebé el premi Luis Vives 1957 del CSIC; segurament és una versió redactada a finals dels anys cinquanta que després no fou posada al dia; cf. J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 61-63).

Entre les fonts cristianes que s'han anat donant a conèixer, no ha aparegut, fins ara, cap document que faci referència directa i explícita a un Muhammad X el Coix, suposat fill d'Utman. La documentació d'arxiu del període cronològic en què se'l situa (1444-1447³¹) parla només de Yusuf³², d'Ismail³³ o, genèricament, del rei o dels moros de Granada³⁴.

Tampoc no ha aparegut cap notícia procedent de fonts àrabs.

I, per acabar, la *Yunna* no en parla: Ibn Asim no esmenta la rebel·lió de Muhammad X que, suposadament, consta a les fonts castellaness³⁵.

Per tant, cal recórrer directament a les cròniques castellaness per localitzar les referències que la historiografia ha atribuït a Muhammad X el Coix.

I, en fer-ho, podem constatar tot seguit que, sorprenentment i en contra del que s'ha escrit tantes vegades, ni la *Crónica de Don Juan II* de Pérez de Guzmán, ni la d'Álvar García de Santamaría, ni la de l'*Halconero*, redactades a la segona meitat segle XV, no parlen mai de Muhammad el Coix, sinó que sempre esmenten, només, un infant Coix, nebot de Muhammad IX, sense donar-li cap nom³⁶.

La *Crónica* de Pérez de Guzmán, en registrar el suposat alçament de Muhammad X el Coix del 1445, diu, únicament, que

estando el Rey en Villanueva, fué certificado como el Infante Coxo, sobrino de Don Mahomad, Rey de Granada, que llamaban el Izquierdo, hijo de su hermano, se movió en Almería con trato que había con los

³¹Cf. J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 64-70.

³²Vegeu M. GASPÀR, *Translado simple*; J. HINOJOSA, *Las relaciones*, pp. 127 i 140-142, documents 18 i 19, i la nova documentació que hem assenyalat a l'apartat anterior.

³³Vegeu J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, 67.

³⁴Vegeu, per exemple, Juan TORRES FONTES, *Don Pedro Fajardo, Adelantado Mayor del Reino de Murcia*, Madrid, 1953.

³⁵M. CHAROUI, *Nuevos datos*, p. 474, nota 26.

³⁶Vegeu *Crónica de Don Juan II* atribuïda a Pérez de Guzmán, edició Biblioteca de Autores Españoles, vol. LXVIII, Madrid, 1953, pp. 638 i 650 (la p. 654 només esmenta *los Moros*), en fer referència als esdeveniments de 1445 i 1446; *Crónica del Rey don Juan II de Castilla* d'Álvar GARCÍA DE SANTAMARÍA, ed. Colección de documentos inéditos para la historia de España, Madrid, 1891, vol. C, p. 300 en fer referència a la Batalla de la Higuieruela (1431) i pp. 364-368 en narrar la recuperació de la capital granadina, des de Màlaga, per part de Muhammad IX, després de l'alçament de Yusuf ibn al-Mawl; i *Crónica del Halconero de Juan II*, ed. Juan de Mata CARRIAZO, Madrid, 1946, p. 122, en fer referència a la fugida de Granada de Muhammad IX pel mateix motiu.

moros de la cibdad de Granada; é vino á la cibdad de Granada, y entró en ella é apoderóse del Alhambra, é prendió al Rey su tio e llamóse Rey,

i que, posteriorment, l'infant Ismail, procedent de Castella i amb el suport castellà,

lanzó fuera al Infante Coxo³⁷.

Quan dóna notícia de la presa de Benamaurel i de Benzalema, el 1446, la *Crónica* diu només, de nou, que

estando el Rey Don Juan de partida de la villa de Berlanga para ir sobre la villa é castillo de Atienza, le vinieron cartas de la frontera de los Moros, haciéndole saber como el Infante Coxo habia tomado las villas é castillos de Benamaurel é Benzalema³⁸.

En canvi, en fer referència a la presa d'Arenas i dels Vélez, únicament esmenta, genèricament, *los Moros*, sense parlar, ni tan sols, del rei de Granada:

Los Moros (...) tomaron en este año [1446], allende las dichas villas de Benamaurel é Benzalema, la villa é fortaleza de Arenas, é la villa é fortaleza de Huesca, é las villas é fortalezas de Velez el Blanco, é Velez el Rubio³⁹.

Semblantment, quan García de Santamaría relata la Batalla de la Higuera, del 1431, on es considera que Muhammad X el Coix capitanejà les forces de Muhammad IX, no diu res més que

el Rey don Mahomad Abenazar el *ezquierdo*, (...) con temor de los suyos, que despues no le acogerían en la ciudad, ó en el Alhambra, non osó salir á la batalla, é envió á ella un Infante, su sobrino, que decían *el Cojo*⁴⁰.

³⁷*Crónica de Don Juan II*, p. 638.

³⁸*ibidem*, p. 650.

³⁹*ibidem*, p. 654.

⁴⁰A. GARCÍA DE SANTAMARÍA, *Crónica*, vol. C, p. 300.

La *Crónica del Halconero*, en descriure la fugida de Muhammad IX, el 1432, després de l'alçament de Yusuf ibn al-Mawl, amb dos fills del ja difunt Muhammad VIII el Petit, afegeix només que

llebó consygo a su hermana del ynfante Coxo su sobrino⁴¹.

El 1432, en narrar el procés de recuperació del tron per part de l'Esquerrà, refugiat a Màlaga, García de Santamaría destaca diverses vegades la presència d'aquest seu nebot, l'infant Coix, però sense donar-li mai un nom:

En el mes de Hebrero deste año fué acogido el Infante *Coxo*, sobrino del Rey *ezquierdo*, en la ciudad [de Granada] con fasta quinientos moros de caballo é otros tantos de pie que consigo trajo de Málaga, por algunas puertas que le dieron los que eran de su parte⁴².

Luego que este Infante *Coxo* entró en Granada, el Rey Abenalmáo envió (...) á les rogar [als castellans] muy afincadamente que le fuesen á socorrer, que estaba en muy gran peligro⁴³.

É en el lugar donde fuera la batalla de que hicimos mencion que el Rey venciera el año pasado [Batalla de la Higuera, 1431], salió el Infante *Coxo* con fasta quinientos de caballo é otros tantos peones que consigo diximos que había traído de Málaga, é con todos los más de Granada, de caballo é de pie, de la parte del Rey *ezquierdo*, é pelearon los moros de las dos batallas delanteras del Adelantado; é como quier que ellos asaz peleaban é recio pero los que venían con el Infante *Coxo* eran tantos (...) ⁴⁴.

Despucs, en sus batallas bien ordenadas, [el Adelantado] volvióse á Pinos, é en llegando á la sierra, sopo que los peones moros del Infante *Coxo*, é con ellos pieza de los de caballo, venían á tomar la sierra é la Puente de Pinos⁴⁵.

⁴¹*Crónica del Halconero*, p. 122.

⁴²A. GARCÍA DE SANTAMARÍA, *Crónica*, vol. C, p. 364.

⁴³*ibidem*.

⁴⁴*ibidem*, p. 365.

⁴⁵*ibidem*, 366.

I, en darrer terme, la mateixa *Crónica* de García de Santamaría explica que, un cop l'Esquerrà ja era de nou a l'Alhambra, en saber que el Mestre de Calatrava havia entrat a talar Guadix i la seva comarca i que havia assentat el seu reial a una llegua de la ciutat, el juny de 1432

vino á esta ciudad [Guadix] é á su comarca el Infante *cojo* de Granada, con los más é mejores caballeros de la casa de Granada é de Baza, con fasta dos mil de caballo, é mucha gente de pie, por embargar la tala⁴⁶.

D'on sorgeix, doncs, aquest Muhammad el Coix, fill d'un germà de Muhammad IX anomenat Utman, que no apareix a les cròniques del segle XV?

L'assimilació de l'infant Coix amb un nebot de Muhammad IX anomenat Muhammad i fill d'un *Hozmén* o *Hozmín* apareix tant a la *Historia de la Casa Real de Granada*, anònim de mitjan segle XVI editat per Carriazo⁴⁷, com al *Compendio* de Garibay, publicat a Amberes el 1571⁴⁸ però ja enllestit el 1566⁴⁹, dues obres indubtablement emparentades⁵⁰.

Si bé la *Historia* anònima de la *Casa Real de Granada* no esmenta les seves fonts d'informació, Garibay cita, en canvi, Marineo Sículo⁵¹.

Esperant trobar-hi alguna referència a aquest Muhammad, hem intentat resseguir les obres de Marineo Sículo, però, entre les que hem pogut tenir a l'abast (*De primis Aragonie regibus*⁵² i *Opus de rebus Hispaniae memorabilibus*⁵³), no hi hem sabut localitzar cap menció d'aquest infant de Granada, potser continguda a *De Hispaniae laudibus libri VII*,

⁴⁶*ibidem*, p. 368.

⁴⁷Juan de MATA CARRIAZO, *La "Historia de la Casa Real de Granada", anónimo castellano de mediados del siglo XVI*, "MEAH" VI (1957), 7-56; reeditat dins *En la frontera de Granada. Homenaje al profesor Carriazo*, Sevilla, 1971, vol. I, pp. 145-192, pp. 178-179 (citem segons la reedició).

⁴⁸Esteban de GARIBAY ZAMALLOA, *Compendio historial de las crónicas y universal historia de todos los reynos d'España*, Amberes, 1571.

⁴⁹Cf. J. de M. CARRIAZO, *La "Historia"*, p. 147.

⁵⁰*ibidem*, pp. 145-151.

⁵¹Cf. *ibidem*, 149.

⁵²Lucio MARINEO SÍCULO, *De primis Aragonie regibus*, Saragossa, 1509.

⁵³Lucio MARINEO SÍCULO, *Opus de rebus Hispaniae Memorabilibus*, Alcalà, 1533.

que fins ara ens ha estat impossible de consultar⁵⁴. En tot cas, per tant, haurem de deixar per futures ocasions l'intent de localitzar l'origen de l'assimilació d'aquest *Hozmén* amb un Muhammad.

En canvi, per altra banda, podem constatar que, si bé la *Descripción general de África* de del Mármol fa esment d'un nebot de l'Esquerrà, fill d'*Odman* (ja no d'*Hozmén* ni d'*Hozmín*), *su hermano, que ya era muerto, llamado Muley Mahamete ibni Odman*, en aquesta obra no rep mai l'apel·latiu de Coix⁵⁵.

Sembla, per tant, molt possible, que l'associació de l'infant Coix amb un Muhammad, que no apareix a les cròniques del XV, pot ser posterior, probablement de l'inici o de mitjan segle XVI; altrament, hauria de procedir d'una font que, en principi, ens és desconeguda. Tot indica que és des d'aleshores en endavant que la historiografia es fa ressò de l'existència d'un Muhammad el Coix.

Encara que alguns historiadors no hagin deixat de manifestar la seva sorpresa davant d'un nom com el d'Utman, que podria derivar, probablement i progressiva, de l'*Hozmén* o *Hozmín* present a Garibay i a la crònica anònima⁵⁶,

Otsman, nombre tan extraño en la casa real nazarí que sorprende al propio Lafuente Alcántara y le obliga a decir que es el único rey que no ha podido justificar con documentos arábigos y que solamente por probable conjetura le coloca en su cuadro genealógico⁵⁷,

⁵⁴Lucio MARINEO SÍCULO, *De Hispaniae laudibus libri VII*, d'any insegur però, segons sembla, anterior a la mort d'Isabel I (1504). Cf. B. SÁNCHEZ ALONSO, *Fuentes de la historia española e hispanoamericana*, Madrid, 1952, 3a. edició corregida i actualitzada, vol. I, p. 250.

⁵⁵Luis del MÁRMOL, *Descripción general de África con todos los successos de guerras*, Granada, 1573, vol. I, fols. 223 r - v.

⁵⁶Encara que sigui poc probable, no ens podem estar, aquí, d'apuntar una hipòtesi que, si més no, es mostra suggeridora. Com veurem, per mi el Coix no pot ser altre que Yusuf ibn Ahmad. A la documentació cristiana, almenys a la catalano-aragonesa, com a malformació d'Ahmad hi podem trobar *Azmet* o, fins i tot, *Hazmet*. Fins a quin punt, doncs, *Hozmén* no podria ser fruit d'una mala lectura d'*Hazmet*? Tanmateix, si bé la confusió d'una *a* i d'una *o* fóra fàcil d'explicar, la d'una *t* i d'una *n* seria més difícil. L'atribució que se li fa del nom de Muhammad ja seria una altra cosa; però, tot i això, els errors de les cròniques i de la historiografia de l'època en el parentiu i, àdhuc, en la identitat dels personatges, és un fet ben notori.

⁵⁷Cf. Mariano GASPÀR REMIRO, *Investigaciones sobre los Reyes de Granada. ¿Quién fué el sultán Yuzef Aben-Almaul o Aben-Almao de nuestras crónicas?*, dins *Con motivo del Romancero...*, p. 143, reedició de "Revista de Libros" II (1914), p. 6.

uns altres autors han arribat esmentar el Coix pel seu nom complet -Abu Abd Allah Muhammad ibn Utman ibn Nasr ibn Muhammad V- i li han atribuït l'apel·latiu en àrab, *al-Afnah*⁵⁸.

Tanmateix, i mentre no apareguin testimonis en sentit contrari, el que sí podem afirmar és que l'existència d'un Muhammad el Coix, fill d'un Utman germà de Muhammad IX⁵⁹, no té, pràcticament, cap consistència; perquè, en cap cas i sense excepció, els fragments de les cròniques del XV que habitualment s'han citat o adduït per fer-hi referència no l'esmenten mai com a tal, perquè sempre parlen, només, d'un infant Coix⁶⁰; finalment, podem afegir que l'única evidència que en tenim fins ara procedeix de dues obres dels inicis de la segona meitat del segle XVI, però que l'anomenen Muhammad ibn *Hozmén* o *Hozmín*, no pas ibn Utman.

5. FOU YUSUF IBN AHMAD L'INFANT COIX DE LES CRÒNIQUES?

NIHIL OBSTAT.

Un cop determinat, sense cap mena de dubte, que Yusuf ibn Ahmad i *Aben Ismael* no foren una mateixa persona⁶¹ i, per altra banda, que no hi ha cap evidència ferma que ens permeti considerar que l'infant Coix de les cròniques s'anomenava Muhammad, es fa necessària una relectura d'aquestes i una revisió de totes les dades disponibles dels tres personatges.

En primer lloc, seguint els esdeveniments que narra la *Yunna*, podem observar que les notícies documentals i cronístiques que fan referència explícita a Ismail concorden perfectament amb les d'Ibn Asim: Ismail,

⁵⁸Vegeu L. SECO DE LUCENA, *Más rectificaciones*, pp. 281 i 284, i també Rachel ARIÉ, *L'Espagne musulmane au temps des nasrides (1232-1492)*, París, 1990, p. 138 i nota 5.

⁵⁹No cal dir que la suposada existència d'aquest Utman ve determinada per la també suposada existència d'un Muhammad ibn Utman, i que, si Muhammad ibn Utman el Coix desapareix, també ho fa, al seu darrera, aquest suposat germà de Muhammad IX.

⁶⁰Entre els exponents d'aquestes múltiples citacions directes però inexactes dels fragments de les cròniques castellanes transcrits més amunt, vegeu, per exemple, L. SECO DE LUCENA, *Nuevas rectificaciones*, pp. 400 i 401; L. SECO DE LUCENA, *Más rectificaciones*, pp. 280, 281 i 282; i H. LIVERMORE, *El segundo rey Chico*, p. 332, tot i que són presents ja en la historiografia anterior.

⁶¹Assimilació que, com la de l'infant Coix amb Muhammad X, també s'havia establert amb pocs fonaments -perquè tampoc no hi havia cap notícia que identifiqués mútuament tots dos personatges (vegeu L. SECO DE LUCENA, *Una rectificación*)- i que havia hagut de donar pas a autèntics malabarismes per salvar les contradiccions i per conciliar totes les notícies disponibles (vegeu J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 64-67).

un infant que residia a la cort de Joan II, apareix a la documentació, recolzat pel rei de Castella i cridat pels detractors de l'infant Coix, entre 1446 i 1447⁶², i hi reapareix el 1450⁶³.

Posteriorment, una anàlisi comparada de les dades que Ibn Asim dona de Yusuf i de les notícies que les cròniques castellanques transmeten de l'infant Coix, alliberat ja del nom de Muhammad, permet descobrir, sense obstacles, que podrien ser una mateixa persona. Perquè, mentre que els paral·lelismes i les coincidències entre totes dues trajectòries són inqüestionables, no hi ha cap discrepància que impedeixi identificar-los. Ben al contrari: les notícies de Yusuf ibn Ahmad i les de l'infant Coix són concordes i fàcilment conciliables; les dades que forneix la *Yunna* i les de les cròniques castellanques poden ser, fins i tot, mútuament complementàries; i, àdhuc, podem concloure que les cròniques castellanques són, en aquest cas, del tot verídiques i que, pràcticament, no incorren en cap error.

Vegem, ara, com encaixen totes les peces d'aquest trencaclosques, i quina és la reordenació de les dades i la relectura del període que s'imposa si donem per vàlida la hipòtesi que Yusuf ibn Ahmad és l'infant Coix de les cròniques castellanques.

6. YUSUF V IBN AHMAD EL COIX, REI DE GRANADA: REORDENACIÓ DE LES DADES I RELECTURA DEL PERÍODE

Si Yusuf V de Granada era, com diu Ibn Asim, nebot de Muhammad IX l'Esquerrà, perquè era fill de la seva germana Fatima al-Hurra⁶⁴, Fatima al-Hurra podria ser la *dona Fàtima d'Almeria* a qui, el setembre de 1444, la reina Maria, muller d'Alfons el Magnànim, adreçava una carta en resposta a una de seva⁶⁵.

Segurament, com afirma la *Crònica del Halconero*, quan Muhammad IX abandonà l'Alhambra, el 1432, després de l'alçament de Yusuf ibn al-Mawl, enduent-se'n dos fills petits del ja difunt Muhammad VIII el Petit,

⁶²Vegeu J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 66-67.

⁶³*ibidem*, pp.72-75.

⁶⁴M. CHAROUI, *Edición y estudio*, p. 156.

⁶⁵Vegeu la nota i el text corresponent a la nota 26.

la seva germana Fàtima l'acompanyà (*llebó consygo a su hermana del ynfante Coxo su sobrino*⁶⁶).

Però això no és cap impediment perquè el pare de Yusuf V fos l'infant Ahmad ibn Yusuf II, com mostra el trasllat del document publicat per Gaspar Remiro⁶⁷ i com corrobora la documentació catalano-aragonesa adreçada a l'infant *don Iuceff, fill del infant Azmet* o al rei *don Iuceff ben Azmet*⁶⁸.

D'aquesta manera, Yusuf ibn Ahmad, besnét de Yusuf II per part de pare, seria fruit de la unió de la branca *legítima* destronada per Muhammad IX i de la *il·legítima*, descendent de Nasr, entronitzada amb l'usurpació de l'Esquerrà.

Aleshores, les cròniques castellanques no estarien equivocades quan afirmen que l'infant Coix era nebot directe de Muhammad IX⁶⁹; l'únic error apareixeria a la *Crònica* de Pérez de Guzmán quan diu, en una sola ocasió, que el Coix era fill d'un germà, i no pas d'una germana, de l'Esquerrà⁷⁰.

Com mostra Ibn Asim, Yusuf el Coix no es refugià mai a la cort castellana. Féu costat al seu oncle a la Batalla de la Higuera, capitanejant les forces musulmanes⁷¹, i posteriorment, el 1432, des de Màlaga, on probablement s'havia refugiat amb el seu oncle i la seva mare, l'ajudà, com relata a bastament García de Santamaría, a recuperar el poder que li havia usurpat Yusuf ibn al-Mawl amb suport castellà⁷². Un cop l'Esquerrà ja fou de nou a l'Alhambra, possiblement el juny del 1432, comandà les forces que anaren a socórrer Guadix, amenaçada pel Mestre de Calatrava⁷³.

Incentivat, segons la *Yunna*, pels enemics del seu oncle, es retirà a Huétor Vega a causa dels problemes que sorgiren en llurs relacions

⁶⁶*Crònica del Halconero*, p. 122.

⁶⁷M. GASPAR, *Traslado simple*

⁶⁸Vegeu les notes i el text corresponent a les notes 22 i 27-29.

⁶⁹Vegeu les citacions corresponents a les notes 40 i 42.

⁷⁰Vegeu la citació corresponent a la nota 37.

⁷¹Vegeu la citació corresponent a la nota 40.

⁷²Vegeu les citacions corresponents a les notes 42 a 45.

⁷³Vegeu la citació corresponent a la nota 46.

mútues⁷⁴. Però, gràcies a la intervenció de la seva mare Fàtima, fou nomenat alcaid d'Almeria, cosa que produí uns anys de calma⁷⁵. Les notícies que en tenim com a infant d'Almeria, directes entre finals de 1438 i 1441 i indirectes -a través de la seva mare i d'un seu fill anomenat Muhammad- fins al setembre de 1444, deuen correspondre a aquest període de tranquil·litat⁷⁶.

Essent una generació posterior a Muhammad IX i fill d'un infant que, el 1410, ja havia socorregut Antequera⁷⁷, el 1431 ja podia perfectament tenir edat suficient com per protagonitzar els fets que des d'aleshores se li atribueixen i, a la fi de 1443, per tenir un fill adult⁷⁸.

A principis de 1445, abans del 20 de febrer, Yusuf el Coix s'hauria alçat definitivament contra el seu oncle i, almenys des del mes d'abril, ja s'intitulava rei de Granada, de Màlaga, d'Almeria i de Guadix⁷⁹. El 15 d'agost d'aquell mateix any, des de l'Alhambra, nomenava un alcaid a Almeria⁸⁰.

Si Yusuf V fou l'infant Coix, les cròniques no s'equivocarien quan, coincidint amb la versió d'Ibn Asim, diuen que l'infant Coix, que residia a Almeria, s'alçà contra el seu oncle d'acord amb alguns cavallers granadins, s'apoderà de la capital i de l'Alhambra i l'empresonà⁸¹, primer a Salobreña i després a Almeria⁸².

Un cop Yusuf V fou al tron, aparegué, per primer cop, també a principis de 1445, Abu l-Walid Ismail, que, tanmateix, en aquella ocasió, sembla que no va arribar a Granada; després que Yusuf sofoqués les revoltes de la capital i restablís l'ordre, Ismail hagué de tornar a Castella⁸³.

⁷⁴M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, p. 157.

⁷⁵*ibidem*, p. 158.

⁷⁶Vegeu les notes i el text corresponent a les notes 22 a 26.

⁷⁷Cf. M. GASPÀR, *Investigaciones sobre los Reyes*, p. 143. Tanmateix, per recolzar que Ahmad i Ali (el pare de Sad), germans de Yusuf III, socorregueren Antequera, se cita habitualment un fragment de la *Crónica de Pérez de Guzmán* que diu, únicament, que *el rey de Granada, como supo que el Infante [Ferran de Castella] estaba sobre Antequera, mandó a dos Infantes, sus hermanos* (cf. *Crónica de Don Juan II*, p. 318), sense anomenar-los.

⁷⁸Vegeu el text corresponent a la nota 25.

⁷⁹Vegeu el text corresponent a les notes 28 i 29.

⁸⁰M. GASPÀR, *Translado simple*.

⁸¹Vegeu la primera citació corresponent a la nota 37.

⁸²M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, p. 161.

⁸³*ibidem*, pp. 161-162.

Un cop Ismail fou de nou a Castella, els partidaris de Muhammad IX haurien proposat al monarca que el cridés per acabar amb Yusuf; ell s'hi hauria oposat. Però, a mitjan febrer de 1446, Ibrahim ibn Abd al-Barr li hauria ofert el seu ajut. Aleshores Ismail, recolzat per Abd al-Barr i els abencerrats, que l'haurien recolzat esperant que, un cop aconseguit el poder, restituiria l'Esquerrà al tron, va aconseguir allò que es proposava. Tres dies després de la seva arribada, Yusuf va abandonar l'Alhambra i es va refugiar a Almeria amb els seus addictes. Ismail hauria regnat des del 12 de febrer de 1446 fins al 13 d'agost de 1447. Aquell mateix dia hauria arribat la notícia de l'assassinat de Yusuf ibn Ahmad per part del seu ministre Ali ibn Allaq. Un mes després, Muhammad IX hauria recuperat el tron. Aleshores, les notícies d'Ismail desapareixen fins a 1450, quan retorna per tercer cop⁸⁴.

Aquesta versió concorda també, perfectament, amb la de la *Crónica* de Pérez de Guzmán, segons el qual, després de la presa de poder de Yusuf, el 1445,

el Alguacil mayor llamado Andilbar, á quien desto mucho pesó, é algunos otros cavalleros sus parientes, se vinieron á Montefrio, que es cerca de Alcalá la Real, y embiaron luego dos mensageros á Castilla al Infante Izmael que era con el Rey; con los quales le embiaron decir que se fuese para ellos é que lo tomarian por Rey; é como aquellos mensageros le llegaron, el Infante Izmael, que era vasallo del Rey, le demandó licencia para se ir para Granada, certificándole que si oviese el Reyno le serviria siempre con él é seria su vasallo. El Rey le dió licencia, é le mandó dar gente é dineros con que se fuese, é fué rescebido por Rey en Granada, é lanzó fuera al Infante Coxo, segun la historia adelante lo contará⁸⁵.

Les cartes d'Ismail i de l'alcaid de Gibraltar, *Audalla Abenyasis*, sol·licitant l'alliberament de dos moros gibraltarencs que havien estat conduïts a Sevilla, llegides al capítol celebrat a Jérez el 27 de febrer de 1446, queden correctament inserides, per tant, en el curt regnat d'Ismail⁸⁶.

La documentació d'arxiu castellana també ens permet confirmar el suport castellà a Ismail que esmenta Pérez de Guzmán; és probable que Ibn Asim no en parli per protegir Muhammad IX, tot evitant que es pogués

⁸⁴*ibidem*, pp. 163-164.

⁸⁵*Crónica de Don Juan II*, p. 638.

⁸⁶J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, p. 67.

considerar que, per bé que indirectament, a través d'Ismail, havia acceptat el recolzament cristià. El 15 de febrer i el 3 d'abril de 1447, el rei de Castella escrigué al consell de Sevilla i al de Jérez, respectivament, per informar-los que Ismail, rei de Granada, vassall seu, li havia demanat ajut en contra de l'infant Coix de Granada, que *era dado e se dava cada día favor e ayuda por algunos christianos, mis rebeldes de los dichos mis regnos*⁸⁷.

Com diu López de Coca, la col·laboració del Coix amb els cristians fou real, i cal relacionar-la amb els esdeveniments murcians⁸⁸.

I Luis del Mármol podria tenir, cojunturalment, raó, quan afirma que

Aben Odman rey de Granada [=Yusuf V el Coix] hizo paz y alianza con Don Juan rey de Navarra contra don Juan rey de Castilla, que favorecía a Ismael⁸⁹,

ja que, a més, ens consta que, en arribar al poder, Yusuf havia demanat ajut, o almenys una galera, a la reina Maria⁹⁰.

D'acord amb la *Yunna*, les cròniques tampoc no s'equivocarien en atribuir a l'infant Coix, és a dir, a Yusuf V i no pas, com es creia, al suposat Muhammad X, la recuperació de Benamaurel, Benzalema, Arenas, Huéscar i un dels Vélez -no pas tots dos-⁹¹.

Ara també podem reafirmar amb certesa, gràcies a Ibn Asim, que Muhammad IX recuperà el tron abans de l'octubre de 1447⁹² i, en concret, entre els mesos d'agost i setembre d'aquell any⁹³.

Seria aleshores, el 1447, després que l'Esquerrà hagués recuperat el tron, quan, segons la *Yunna*, el veritable Muhammad X, fill de Muhammad VIII el Petit, *el Chiquito* de les fonts castellanés, apareixeria a la vida

⁸⁷*ibidem*, p. 67 i nota 21.

⁸⁸*ibidem*, p. 68. Vegeu també J. TORRES, *Don Pedro Fajardo*, pp. 21-42; *idem*, *La intrusión*.

⁸⁹L. del MÁRMOL, *Descripción*, fol. 223 r.; citat per J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, p. 71, nota 32.

⁹⁰Vegeu el text corresponent a la nota 28.

⁹¹M. CHAROUII, *Edición y estudio*, pp. 183-185, i vegeu les citacions corresponents a les notes 38 i 39.

⁹²J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, p. 68.

⁹³M. CHAROUII, *Edición y estudio*, p. 164.

política granadina, com a braç dret de Muhammad IX. Com hem dit, la gran entesa entre tots dos hauria fet que es casés amb una filla de l'Esquerrà, Umm al-Fath⁹⁴. Així, de nou, com en el cas de Yusuf V, Muhammad IX hauria aconseguit, amb aquest casament, unir les dues branques de la família, tot intentant assegurar l'estabilitat interna. I, d'aquesta manera, hauria quedat amb les mans lliures per prosseguir la política exterior agressiva que palesen les fonts cristianes al llarg dels mesos següents⁹⁵.

Tanmateix, Muhammad IX no hauria tardat gaire en tornar a perdre el poder. Entre març i abril de 1450, Ismail, procedent de Castella i amb nou recolzament cristià⁹⁶, hauria reaparegut per tercera i última vegada. Instal·lat primer a Comares, el 3 d'abril hauria ocupat l'Alcazaba de Màlaga, despertant el terror a la capital granadina. Segons Ibn Asim, els alfaquís haurien aconsellat al poble que fos fidel a Muhammad IX, més digne del seu suport que no pas Ismail, que havia pactat amb els infidels. I, d'aquesta manera, l'Esquerrà hauria pogut preparar, amb llur aprovació, les operacions contra l'usurpador⁹⁷.

Després de la recuperació de Vélez-Màlaga i de la conquesta, el 26 de juny, de la ciutat de Màlaga⁹⁸, els partidaris d'Ismail, encastellats a l'Alcazaba, haurien acabat rendint-se⁹⁹. Dos dies més tard, l'Esquerrà hauria rebut l'acatament de la ciutat i de la part occidental del regne i, el 30 de juny, Ismail hauria mort¹⁰⁰.

El primer dia de juliol de 1450, l'endemà de la que, segons Ibn Asim, és la data de la mort d'Ismail, la notícia encara no havia arribat a Sevilla. Però se sabia que Ismail, que havia demanat ajut a Castella, estava

⁹⁴*ibidem*, p. 170.

⁹⁵J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 70-72.

⁹⁶El 31 de maig de 1450 Per Afán de Ribera informà el consell sevillà de les gestions realitzades amb Ismail per encàrrec de Joan II, i el 7 d'abril Joan II de Castella ja notificà a les autoritats del regne que li havia atorgat treves a ell i als llocs de Granada que estiguessin sota la seva obediència. Cf. *ibidem*, pp. 72-73, i el document 1 de l'apèndix.

⁹⁷M. CHAROITI, *Edición y estudio*, p. 164.

⁹⁸Les forces enviades per l'adelantat Per Afán de Ribera a Ismail per socórrer-lo a Màlaga es toparen, a mitjan mes de juny, amb les afectes a Muhammad IX i a Muhammad *el Chiquito*, que els tallaren el pas. Cf. J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 73-74 i document 2 de l'apèndix.

⁹⁹Segons relació de Per Afán de Ribera del 24 de juliol de 1450, la traïció d'un dignatari local, *Reduan de las Fijas*, va facilitar l'entrada de les tropes de l'Esquerrà i del rei Xic a la ciutat de Màlaga. Cf. J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 74-75. Ibn Asim no ho esmenta.

¹⁰⁰M. CHAROITI, *Edición y estudio*, pp. 164-165.

perillosament assetjat a l'Alcazaba, i que Gibralfaro també estava en poder seu¹⁰¹.

Des d'aleshores i fins a la mort de l'Esquerrà, anterior al 24 de juliol de 1453¹⁰², Muhammad IX hauria regnat amb el seu gendre, Muhammad X, el rei *Xic*. L'ur polítics agressiva s'hauria estès fins a 1452, quan pactaren treves amb Joan II de Castella, sol·licitades, segons Ibn Asim, pels castellans, a causa de les moltes victòries que havia aconseguit *el Chiquito*¹⁰³.

Tal com succeeix amb Yusuf V, Muhammad ibn Muhammad VIII apareix a la documentació arxivística catalano-aragonesa, entre el mes de maig de 1451 i l'estiu de 1453, com a infant d'Almeria¹⁰⁴. Tanmateix, de totes les missives adreçades a ell que coneixem, trameses des de València pel batlle general del regne, Berenguer Mercader, n'hi ha, normalment, un duplicat amb el mateix contingut dirigit a Muhammad IX com a rei de Granada.

Després de la mort del seu sogre, Muhammad el Xic hauria esdevingut, com a Muhammad X, no pas com a Muhammad XI, senyor de l'Alhambra¹⁰⁵; però no tardaria a tenir problemes amb el cosí-germà del seu pare, Sad, i a perdre la vida a les seves mans¹⁰⁶.

* * *

La possible identificació de Yusuf V ibn Ahmad amb l'infant Coix de les cròniques castellanques, acompanyada de l'evidència que aquest Yusuf i l'infant Ismail foren dues persones diferents i de les dades que forneix, amb la seva tesi doctoral, malauradament inèdita, la Dra. Charouiti, podria deixar closa, al meu entendre, almenys provisionalment i -com s'ha hagut

¹⁰¹J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, pp. 74-75 i document 2 de l'apèndix. Segons la *Yunna*, els partidaris d'Ismail demanaren, en negociar llur rendició, que Muhammad IX els cedís les dues alcassabes i Gibralfaro; cf. M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, p. 165.

¹⁰²Cf. J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, p. 78 i document 3 de l'apèndix. A partir de 1450 la *Yunna* ja no ens pot ajudar, perquè els fets que narra arriben fins a 1450 i el propi Ibn Asim morí el 1453; cf. M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, pp. 71, 113 i 168.

¹⁰³M. CHAROUITI, *Edición y estudio*, p. 170.

¹⁰⁴Sempre hi figura com a *don Mahomat, infant d'Almeria, fill de don Mahomat, rei de Granada*. ARV, Batllia, Lletres i Privilegis, 1151, fols. 204 v., 413 v. i 757 v.

¹⁰⁵J.-E. LÓPEZ DE COCA, *Revisión*, p. 78.

¹⁰⁶*ibidem*, pp. 78-85; H. LIVERMORE, *El segundo rey Chico*.

de dir tantes vegades- mentre no apareguin testimonis en sentit contrari, la revisió d'aquest període de la història granadina.

Si Yusuf V és l'infant Coix de Granada que apareix a les cròniques, és evident que, en contra del que es creia fins ara, no passa desapercebut per les fonts castellanques, fet que seria sorprenent si considerem la importància que li atribueix la *Yunna* d'Ibn Asim i les múltiples notícies arxivístiques que ens n'han pervingut.

Aleshores, malgrat el pes de la seva presència en la historiografia - que pot remuntar-se, almenys, fins a mitjan segle XVI- Muhammad X el Coix ibn Utman ibn Nasr ibn Muhammad V només hauria estat un miratge, generat per l'homonímia dels sultans granadins del segle XV, per les imprecisions en llur successió i pels equívocs, amb llarga tradició, en l'atribució de llurs apel·latius.

Amb la desaparició de Muhammad X el Coix, Muhammad *el Chiquito* quedaria convertit en Muhammad X, Boabdil esdevindria Muhammad XI i el seu oncle, Muhammad *el Zagal*, seria Muhammad XII.

Tanmateix, però, com ja deia Ladero¹⁰⁷, la mort de Yusuf V i d'Ismail abans de 1462 ha deixat oberts nous interrogants, fins ara insospitats, a l'etapa posterior, essencialment pel que fa a la determinació de la personalitat de qui fins ara, i ja en època de Sad, s'havia considerat Yusuf V *Aben Ismael* i que, des del descobriment de la *Yunna*, caldria denominar Yusuf VI.

RÉSUMÉ

L'historiographie avait identifié, traditionnellement, l'infant *Cojo* de Grenade qui apparait aux chroniques castillanes avec Muhammad X ibn Utman, alors qu'avait assimilé Yusuf ibn Ahmad avec l'*Aben Ismael* des chroniques. La thèse de M. Charouiti, qui édite et étudie une oeuvre du grenadin Ibn Asim, contemporain aux événements, que l'on considérait perdue, démontre que Yusuf et Ismail furent deux personnes différentes. Alors, une revision des données que cet ouvrage nous apporte, de quelques

¹⁰⁷M.Á. LADERO, *Granada*, nota de la p. 189.

nouvelles données inédites des archives catalans et de la présence de l'infant *Cojo* aux chroniques castillanes, lesquelles ne l'appellent jamais Muhammad, nous permet découvrir que Yusuf V ibn Ahmad pourrait être l'infant *Cojo* des chroniques, et que la supposition de l'existence de ce Muhammad X *el Cojo* avait été produite par l'homonymie des sultans grenadins du XVe. siècle, par les imprécisions en leur succession et par les erreurs, avec une longue tradition, dans l'attribution de leurs appellatifs.

SUMMARY

Historiography has traditionally assumed that the Granada's infante *Cojo* that appears in the Castilian chronicles was Muhammad X ibn Utman, and it had identified Yusuf ibn Ahmad with the also chronistical infante *Aben Ismail*. M. Charouiti's PHD, that edits and studies a Granada's writer Ibn Asim work that had been considered missing, proves that Yusuf and Ismail were two different people. A revision of the information that this work gives together with new data obtained in catalan archives and of the *Cojo*'s presence in Castilian chronicles, that never designate him as Muhammad, permits to discover that Yusuf V ibn Ahmad could be the chronistical infante *Cojo* and, in case, that the conjectural existence of Muhammad X *el Cojo* has been produced by Granada's XVth. century sultans homonymy, by lack of precision in their succession and by the long traditional mistakes committed by attributing them their appellatives.